

DOĞU TÜRKİSTAN VE TİBET SORUNLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Birkan Anıl YILMAZ¹

Özet

Küresel ve bölgesel sistemde öne çıkan ve ABD'den sonraki en büyük ekonomik güç olarak hareket eden Çin, Doğu Türkistan ve Tibet ekseninde sorunlar yaşamaktadır. Çin merkezli olan bu sorunların ABD, Çin ve Hindistan ilişkilerine yansıdığı görülmektedir. Çalışma kapsamında, Doğu Türkistan ve Tibet vakalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bakımdan Doğu Türkistan ve Tibet sorunları üzerindeki tartışmalar ele alınmıştır. Bu tartışmalar ışığında bölgesel olan sorunların nasıl uluslararası bir hale geldiği sorusuna yanıt bulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde Çin'in dünya pazarındaki etkisi ve küresel iktisadi sistemle bütünleşmesi bölgesel olan sorunların, uluslararası bir hale geçiş sürecini hızlandırmıştır. Aynı zamanda çatışma bölgelerindeki stratejilerin farklı bir boyuta evrildiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla çatışma bölgelerindeki durumun uluslararasılaşma süreci çalışma boyunca sistematik olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Tibet, Bölgesel Sorunlar, Uluslararası Sorunlar.

Jel Kodları: F50, F51, F52.

Alındığı Tarih: 23.06.2021 / Kabul Edildiği Tarih: 22.11.2021 / Açık Erişim Tarihi: 27.12.2021

An Assessment on the Problems of East Turkistan and Tibet

Abstract

China, which stands out in the global and regional system and acts as the largest economic power after the USA, has problems in the axis of East Turkistan and Tibet. It is seen that these problems centered in China are reflected in the US, China and India relations. Within the scope of the study, it is aimed to examine the cases of East Turkistan and Tibet. In this respect, discussions on East Turkestan and Tibet problems were discussed. In the light of these discussions, it has been tried to find an answer to the question of how the regional problems have become international. Within the framework of the evaluations made in this context, China's influence on the world market and its integration with the global economic system

¹ Polis Akademisi, birkananilyilmaz@gmail.com.

accelerated the process of transition to internationalization of regional problems. At the same time, it is concluded that strategies in conflict zones have evolved into a different dimension. Therefore, the process of internationalization of the situation in conflict zones has been systematically evaluated throughout the study.

Keywords: East Turkistan, Tibet, Regional Problems, International Problems.

Jel Codes: F50, F51, F52.

1. Giriş

Günümüzde devletler arası çatışmalardan ziyade, aynı devletin sınırları içinde bulunan etnik gruplar arasındaki çatışmalara odaklanılmaktadır. Bu çatışmalar, etnik grupların nüfus içerisinde azımsanmayacak bir oranı oluşturması ve devletin kendi içerisindeki sorunların barışçıl bir şekilde çözümlenememesi durumunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, yaşanan sorunlar insan hakları ihlallerinin artmasına yol açmakta ve ulusal sınırlar üzerinde değişiklik yaratma talebini oluşturarak çatışmanın uluslararası bir görünüm kazanmasını beraberinde getirmektedir.

Doğu Türkistan bölgesinin Çin Halk Cumhuriyeti' ne bağlı otonom bir bölge olması ve Çin-Uygur Türkleri arasında süregelen anlaşmazlık ve çatışmalar Çin'in kendi sınırları içinde yaşanmaktadır. Dolayısıyla Çin, durumu kendi iç meselesi olarak görmekte ve soruna uluslararası bir boyut yüklememektedir. Fakat iki taraf arasında yaşanan çatışmaların gelişimine bakılırsa (İnsanların temel haklarından mahrum edilmesi, özgürlüğün ihlal boyutunda kısıtlanması, ardı arkası kesilmeyen katliamlar, toplu infazlar) problemin bir devletin iç meselelerinden ziyade uluslararası müdahaleye açık bir niteliğe sahip olduğu değerlendirilmektedir (Paker, 2017: 94).

Uygurların Doğu Türkistan olarak tanımladığı bölge bugün Çin'in kuzey batısında yer alan Sincan Uygur Özerk Bölgesi'dir. Uygurlar, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan bir etnik grup olarak tanımlanmaktadır. Sincan, Çin'in toplam kara alanının yaklaşık altıda birini oluşturan ve sekiz ülke² ile sınır komşusu olan eyalet düzeyinde bir idari bölgedir. Bölge mineral bakımından zengindir ve Çin pamuğunun yüzde sekseninden fazlasını üretmektedir. Ayrıca, Çin'in en büyük kömür ve doğalgaz rezervlerine ve petrol rezervlerinin beşte birine sahiptir (Clarke, 2010: 214). Diğer yandan Doğu Türkistan konumu itibarıyla tarihi İpek Yolu'nun merkezinde yer almıştır. Bugün ise doğu ile batı arasında enerji kaynaklarının

² Hindistan, Pakistan, Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Rusya ve Moğolistan

ulaştırılması bakımından stratejik bir önem atfetmektedir. Ayrıca sadece ekonomik olarak değil, doğu ile batı arasında kültürel açıdan da köprü görevi üstlenmiştir (Şen, 2009: 125). Bu bakımdan bölgenin Avrupa ve enerji havzası olan Hazar'a açılan bir kapı olma özelliği bulunmaktadır. Tarihi İpek Yolu'nu, Kuşak ve Yol İnisiyatifi bağlamında³ canlandırmak isteyen Çin için Doğu Türkistan vazgeçilmez bir konumdadır. Şekil 1'de Doğu Türkistan'ın konumu paylaşılmıştır.

Şekil 1. Doğu Türkistan'ın Konumu

Kaynak: Council on Foreign Relations, 2020: adresinden derlenmiştir.

Şekil 1'den anlaşılacağı üzere buradaki devletler ile kurulacak ilişkiler sadece Doğu Türkistan üzerinden şekillendirilebilir. Bölge Çin'in Orta Asya'ya açılan kapısı ve güvenliği açısından tampon bölge konumundadır. Çünkü sınır bölgelerindeki devletlerle ortaya çıkan sorunlar, Çin'in güvenliğini tehdit edebilecektir. Bu sebeple Çin, bölgenin jeopolitik hassasiyetini korumada oldukça titiz davranarak, her dönemde bölge sınırlarının güvenliğini ve ekonomik çıkarını sağlamaya çalışmıştır. Başka bir deyişle "Doğu Türkistan Uzak Doğu ile Avrupa'yı ve Asya'yı, Sibiry ile Güney Asya'yı" bağlayan yolların kavşağında bulunmaktadır. Dolayısıyla bölge jeopolitik konumu ve sahip olduğu yer altı zenginlikleri ile hem bölgesel hem de küresel politikada önemli bir yere sahiptir (Demirağ, 2014: 231).

³ Buradaki koridor "Çin'e bağlı olan Doğu Türkistan'dan başlamakta ve Basra Körfezi'ne, Akdeniz'e ve Arap Yarımadası'na ulaşmadan önce tüm Orta Asya ülkelerinden geçmektedir. AB'nin güneydoğu sınırlarına kadar uzanan koridor Türkiye, İran ve Suudi Arabistan da" dâhil olmak üzere 17 ülke ve bölgeyi birbirine bağlayacaktır (Omonkulov, 2020: 48).

Doğu Türkistan'ı oluşturan bölgenin tamamı veya bir kısmı Çin, Moğol ve Rusların siyasi kontrolü veya etkisi altında kalmıştır. Bu bağlamda Uygurlar, 1930'larda ve 1940'larda kısa ömürlü iki Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmasında rol oynadılar. Fakat Çin, 1949'da Sincan üzerindeki hakimiyeti sağlamıştır denilebilir. Uygurlar bir zamanlar Sincan Bölgesi'ndeki baskın etnik gruptu; şu anda bölgenin yirmi dört milyonluk nüfusunun yaklaşık yüzde kırk beşini yani 10,5 milyonluk bir nüfusu oluşturuyorlar. Bu bakımdan hükümetin, Çin'deki çoğunluk etnik grubu olan Han Çinlilerinin bölgeye göç etmeleri üzerine ekonomik teşvikler sağladığı ve çalışmalar yaptığı söylenebilir (Lum ve Weber, 2020).

Tibet Dünya'nın en yüksek bölgesidir ve bu yüzden Dünya'nın çatısı olarak anılmaktadır. Bu bölgenin dağlarla çevrili olduğunu söylemek mümkündür. Kuzeyde Kunlun Dağları, Doğu Türkistan ile Tibet'i ayırmaktadır. Batı ve güneyde ise Himalaya dağları Tibet'in komşuları ile sınırlarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Çin için Tibet'in önemi kendi içersinde birçok dinamik içermektedir. Örneğin, coğrafi konumundan dolayı bölge Çin için doğal bir kalkan görevi görmekte ve Hindistan'a karşı tampon bir bölge rolü üstlenmektedir. *"Tibet'in doğuda Çin, güneyde Nepal, Bhutan, Birmanya(Miyanmar) ve Hindistan, batıda yine Hindistan ve kuzeyde kendisi gibi Çin'e bağlı Doğu Türkistan ile sınırlı bir bölge olduğu görülmektedir."* Ayrıca, Çin topraklarını verimli bir hale getiren su kanallarının da bu bölgede olması Tibet'in önemini pekiştirmektedir. Diğer yandan Himalayaların yüksek dağ geçitleri hiçbir büyük ordunun bu doğal duvarlardan geçemeyeceği bir imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla hem Doğu Türkistan hem de Tibet üzerinde Çin'in üç jeopolitik zorunluluğunu şu şekilde ifade etmek mümkündür (Friedman, 2008).

- Batılı güçlerin, merkezi hükümetin savunma kabiliyetini zayıflatmaması için iç birliği koruma,
- Pasifik'ten gelen bir saldırıyı önlemek için güçlü bir savunma sağlama,
- Ülkenin sınırlarını geçilmez coğrafi özelliklerle sınırlandırarak Çin'in çevresini ve mevcut sınırları koruma olarak değerlendirilmektedir.

Tüm bu unsurlar düşünüldüğünde Doğu Türkistan ve Tibet'in hakimiyetinin kaybedilmesi durumunda Çin ile Avrasya'nın geri kalanındaki tamponlar çökecektir.⁴ Dolayısıyla Çin bu noktaları ulusal güvenlik meselesi olarak görmektedir (Friedman, 2008).

⁴ Böyle bir sonuçla karşılaşılırsa Rus, Hint ve İslam güçlerinin Çin'in kalbine giden bir koridora ulaşacakları söylenebilir. Dolayısıyla bu bölgeler kritik önem taşımaktadır.

Çatışmaların odak noktasını iki farklı yaklaşım oluşturmaktadır. Bu bağlamda Çin'in iddiası Uygurların Çin Halk Cumhuriyeti ile bir bütün olduğu ve Çin sınırlarının bütünlüyci bir kısmını oluşturduğu yönünde iken, karşıt bir şekilde Uygurlar kendi vatanı, dili, tarihi, kültürü ve sınırları belirli olan bağımsız bir ulus olduklarını söylemektedirler. Bu çatışma yakın zamanda ortaya çıkan bir çatışma olmamasına rağmen, 2001 sonrası uluslararası bir görünüm kazanmıştır. Bu noktada Bovington, çatışmanın ve Uygur Türkleri sorununun 11 Eylül sonrası terörizmle mücadele kapsamında görünürlük kazandığını ileri sürmektedir (Bovington, 2010). Tibet vakası ise Çin'in kuruluşuyla birlikte din kavramının bir zehir olarak zikredilmesi ve halkların sorunu içselleştirmesi durumuyla özdeşleştirilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma Uygur-Çin / Çin-Tibet çatışmalarının sebepleri ve çatışmaların uluslararası bir boyut haline nasıl geldiği sorusuna açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Uygur-Çin çatışmasının tarihsel arka planı değerlendirilecek ve 11 Eylül sonrası Çin-ABD ilişkilerinin Doğu Türkistan'daki potansiyel etkileri incelenecektir. Aynı zamanda Dalai Lama'nın Hindistan'a sığınmasından sonra gelişen Tibet vakasının uluslararası bir probleme dönüşüm süreci açıklanacaktır.

2. Doğu Türkistan ve Tibet Sorunlarının Tarihsel Arka Planı

2.1. Doğu Türkistan

1759'da Çin'deki Qing İmparatorluğu'nun Mançuları Doğu Türkistan'ı işgal etmiştir. İşgalden sonra 1864'e yılına kadar Mançular bölgedeki hakimiyeti devam ettirmiştir. Akabinde Uygurlar tarafından gerçekleştirilen isyanlar sonucu bölgedeki bağımsızlık yeniden kazanılmıştır. Bu süreçte Yakub Bey liderliği ön plana çıkarılmış ve bağımsız devletin adı Kaşgarya olarak adlandırılmıştır. Kaşgarya'nın bağımsızlığını Rusya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğunun tanıdığı söylemek mümkündür.⁵ 1876 yılına gelindiğinde Mançu İmparatorluğu bölgeyi yeniden işgal etmiş ve 1884'te bölgeyi tamamen egemenliği altına almıştır. Bu noktada İngiltere'nin, Rusya'nın genişlemesini önlemek adına, Qing İmparatorluğu'nu bölgeyi fethetmesi için desteklediği ve finanse ettiği söylenebilir. Uygurların yenilgisinden sonra devam eden süreçte Mançular, Doğu Türkistan'ın adını "Yeni Bölge" anlamına gelen "Sincan" olarak değiştirmiştir (Tworek ve Susan, 2015: 8-9).

1911 yılına kadar süren Mançu dönemi, milliyetçi Çinliler tarafından sonlandırılmıştır. Bu dönemde Çin ulus devletinin kurucusu olarak kabul edilen Sun Yat Sen Uygurları, Hanların

⁵ Yakub Bey döneminde İngiltere ve Rusya ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu bağlamda askeri eğitimcilerin Osmanlı Devleti'nden, silahların İngiltere'den, ticari malların ise Rusya'dan getirildiği söylenebilir.

alt etnik grubu şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla bölgeye Han Çinlilerinin gönderilmesi ve bölgenin Han bürokratları tarafından yönetilme devri bu dönemde başlamıştır. Ayrıca Uygur ayrılıkçılığının da bu dönemde etkilerinin arttığı söylenebilir (Andrew & Forbes, 1986: 230).

Devam eden süreçte (1930'lar ve 1940'lar)⁶ kısa ömürlü iki Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur (Lum ve Weber, 2020). Bunlar, 1933'ten 1934'e kadar olan süreçte Türk İslam Cumhuriyeti Doğu Türkistan ve 1944'ten 1949'a kadar Doğu Türkistan Cumhuriyeti şeklinde isimlendirilmiştir (Bovingdon, 2004: 8). Çin'in milli bütünlük konusundaki çekişmeleri 1947 ve 1948 yıllarında zirve noktasına ulaşmıştır. Böylelikle 1949 yılının sonlarına doğru Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal planının kendi ortamını hazırladığı söylenebilir. Bu bağlamda Çin'deki çatışmalardan galip çıkan komünistler Doğu Türkistan'ı işgal etmişlerdir (Karaca, 2007: 223-224). II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1949'da Mao Zedung liderliğinde Maoculuk söylemleriyle Han-Çin milliyetçiliği ve komünizm karışımı rejime dayalı Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Dünya Uygur Kurultayı, 2016). 1949 yılında Çin genelinde iktidara hakim olan komünistler 29 Eylül 1949'da Urumçi'de de yönetimi ele geçirmiştir. 1951 yılı sonuna kadar çıkan tüm hareketleri bastıran Askeri Kontrol Komiteleri, Doğu Türkistan'da komünistlere karşı duran 72.705 kişiyi idama mahkûm etmiştir (Dağcı ve Keskin, 2013: 14). 1955 tarihinde ise Çin yönetimi, Doğu Türkistan Otonom Bölgesi'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Bölgedeki bu işgal Çin'in günümüze kadarki hâkimiyetinin devam etmesini sağlamıştır (Şen, 2009: 126).

Çin yönetiminin bölgedeki demografik yapıyı değiştirmek üzere uyguladığı politikalar bölgede etnik merkezli ortaya çıkan çatışmaların artmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda Uygur Türkleri ile Han Çinlilerinin nüfusları yaklaşık olarak aynı hale gelmiştir.

2.2. Tibet

Tibet probleminin temelinde, Çin İmparatorluğu, Rus Çarlığı ve İngiliz Hindistan'ı arasında Himalayalar'da gerçekleşen ve "Büyük Oyun'un"⁷ doğuda bir yansıması olarak ifade edilen denge stratejileri yer almaktadır (Mermer, 2020:8). Denge stratejilerinin başlangıcına

⁶ Bu dönemde ortaya çıkan İli, Altay ve Tarbagatay bölgelerinin katıldığı "Üç Bölge İsyanı'nın" Uygur kimliğini yok etmeye karşı çıktığı söylenebilir (Demirağ, 2014: 243).

⁷ Büyük Oyun; stratejik bölgelerin büyük güçler tarafından paylaşılma mücadelesi olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda dönemin büyük güçleri olan Rus Çarlığı ile İngiliz İmparatorluğu Afganistan'da tampon bölge oluşturmuştur. Bu bağlamda, Batı Asya ile Himalayalar'da denge siyaseti takip ettiği söylenebilir. Büyük Oyun (Great Game) olarak isimlendirilen bu stratejide aşılması güç Himalaya Dağları üzerindeki geçitlerin kritik değer taşıdığı söylenebilir (Mermer, 2020: 4).

kadarki süreçte Tibet üzerindeki Çin hakimiyeti'nin zirveye ulaştığı⁸ söylenebilir. Fakat bu süreçten sonra sürekli olarak bir düşüş eğilimi göstermiştir. Bu düşüş eğiliminde Çin'de gerçekleşen Afyon savaşları gibi dış etkiler ve Taiping ayaklanması⁹ gibi iç olayların etkilerinin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Tibet'in, Çin'in neredeyse bir parçası olacağı bir sürece girilmişken dönemin dünya politikasının da kendini yansıttığı bölgesel gelişmeler beklenenin tam aksi bir sonucu doğurmuştur denilebilir (Sarıalioğlu, 2007: 27).

ÇHC'nin 1949 yılında kurulması ve Mao Zedung'un yönetime geçmesiyle birlikte, din kavramı "*insanları uyuşturan ve çalışmaktan alıkoyan*" bir düşünce olarak sirayet etmiş ve bu noktada Budizm'in¹⁰ merkezi olan Tibet, Çin için kritik bir problem haline gelmiştir. Bu kapsamda Çin, 24 Ekim 1950'de ulusal güvenliğini sağlamak üzere Tibet'i işgal etmiştir.¹¹ 1951 yılında ise özerklik ilan edilmiştir. Ancak Tibet'e özerklik verilmesine rağmen, Tibet üzerindeki baskılar zamanla artmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Çin'in müdahalesine maruz kalınması, artan baskılar ve kültürel soykırım yapılması gerekçesiyle Tibet'in manevi ve siyasi lideri Dalai Lama, Çin'e karşı ayaklanma başlatmıştır. Bu hareketlerinde başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle Dalai Lama Hindistan'a sığınmıştır.¹² Lama'nın Hindistan'a sığınmasında ABD'nin etkisi olduğu iddia edilmektedir (Köksoy, 2019: 89).

3. ABD-Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu

Dünya iki kutuplu düzenin sona ermesiyle birlikte bir varyasyon süreci içerisine girmiştir. Bu kapsamda yaşanan sürecinin başladığı Soğuk Savaş sonrası dönem ABD liderliğinde bir uluslararası sistemi ve tek kutuplu bir yapıyı yansıtsa da günümüzde çok kutupluluğa evrilen bir düzenin oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla küresel hegomonik bir güç kabul edilen ABD ile yükselen bir güç konumuna ulaşan Çin'in ilişkileri dünya siyasetinde başat konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle ekonomik alanda gelişen ve bilhassa yakın çevresi ile gerçekleştirilen konularda uzlaşmacı olmayan Çin ve "*Süper Güç*"

⁸ 1790'lı yıllarda zirveye ulaştığı söylenebilir.

⁹ Çin'in Afyon savaşları ve Taiping ayaklanması gibi durumlarla uğraşması nedeniyle Tibet üzerindeki hakimiyetini azalttığı ve Tibet'in bu süreçte 1841 Tibet-Sih, 1857 Nepal-Tibet savaşı 1862- 1865 Niyagon savaşlarında yalnız kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla Çin'in Tibet'in koruyuculuğunu üstlenememesi Tibet'in Çin'den ayrı bir şekilde hareket etmesine yol açtığı söylenebilir (Goldstein, 1991: 44).

¹⁰ Budizm'in Tibet'e özgü halinin Lamaizm olduğu söylenebilir.

¹¹ Bu noktada Tibet'in Hindistan ile sınır olması ve Çin hakimiyeti ele geçirmezse Hindistan'ın burada hakimiyet kuracağı düşüncesi önem arz etmektedir.

¹² Dalai Lama Hindistan'a sığınmadan önce Hindistan ve Çin arasında Panch Shila mutabakatı yapılmıştır. Fakat Çin'in McMahon(Tibet ile Hindistan'ın Kuzeydoğu bölgesindeki sınır çizgisi) üzerinde gerçekleştirdiği yol çalışmaları neticesinde anlaşmalar yerini gerginliklere bırakmıştır (Mermer, 2020: 10).

olarak nitelendirilen Amerika arasındaki etkileşimler sonucu rekabet kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Köksoy, 2019: 84-85).

1990’lardan itibaren, Washington yönetimini tedirgin eden kritik gelişmelerden biri Çin’in Orta Asya bölgesinde artan rolü olmuştur. Bu dönemde Çin ile sınırlarını paylaşan Kazakistan ve Kırgızistan hükümetleri ABD ile yakın ilişkilere sahiptir. Dolayısıyla bu hükümetler Çin’in bölgedeki ekonomik ağırlığını ve Doğu Türkistan’daki istikrarsız ortamı Washington’un dikkatini çekmek için kullandıkları söylenebilir. Diğer yandan Çin’in, 2001 öncesi ve sonrasında “*Uygur milliyetçilerini tanımlama konusundaki üslubu uluslararası konjonktürün de etkisiyle “ayrılıkçılardan”, “teröristlere” şeklinde değişim göstermiş ve elliye yakın Uygur grubu terörist ilan edilmiştir.*” Bu kapsamda 11 Eylül 2001 sonrası dönemi değerlendirmek faydalı olacaktır (Şen, 2009: 127).

3.1. 11 Eylül Sonrası

11 Eylül 2001 tarihi itibarıyla yapılan saldırının sonuçları, yeni bir güvenlik algısına sebebiyet vermiştir. Bu algı Çin’in Doğu Türkistan Türklerinin hak iddialarını kuvvet yoluyla bastırmasının meşru dayanağı olmuştur. Bu bakımdan ABD’nin Afganistan’da başlattığı “*Radikal İslamcı Terörist*” meselesi Çin’in Doğu Türkistan’da benzer bir gerekçe ile Uygur Türklerinin tutuklanmasına ve yaptırıma maruz kalmalarına sebebiyet vermiştir. Diğer yandan 11 Eylül saldırısı sonucunda küresel olarak terörle mücadele stratejileri konusunda farklılıklar oluşmuştur. Bu kapsamda uluslararası sistemin aktörleri de iş birliği ve etkileşim sürecine girmişlerdir.¹³ 11 Eylül sonrası oluşan durumu Çin’in stratejik bir şekilde yürüttüğü söylenebilir. Çünkü Çin, 1990’lardan beri Uygurlara karşı uyguladığı politikaları ‘terörle mücadele’ olarak yansıtmayı başarmıştır denilebilir. Bu kapsamda kendini haklı gösterecek propaganda söylemleri ve materyalleri hazırlamış ve 2002’de “*Doğu Türkistan İslami Hareketi*” Birleşmiş Milletlerin terörist listesine yazdırmıştır (Türkan ve Türkölmez, 2016).

Akabinde Çin’in bölge üzerindeki baskısının zirve noktasına geldiği söylenebilir. 11 Eylül’den sonra altı ay içerisinde 3000 kişi tutuklanmıştır. Ayrıca birçok kişi uzun süreli hapis cezasına mahkum edilmiş ve/veya idam edilmiştir. Gelişmeler üzerine Washington Çin’de insan hak ve özgürlüklerinin düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bakımdan ABD’nin, bölgeye insan hakları yönünden yaklaşmakla birlikte bölgedeki Uygur Türkü varlığını da siyasi olarak desteklediği söylenebilir. Fakat ABD’nin bu yönde bir politika izlemesinin altında yatan

¹³ Bu noktada bölgesel olarak Şangay İş birliği Örgütü dayanak olarak gösterilebilir.

sebepler önem arz etmektedir. Şöyle ki Çin'in dünya pazarındaki etkisi ve küresel iktisadi sistemle bütünleşmesi ABD'yi bu açıdan bir politika izlemeye yönlendirmiştir denilebilir. Ayrıca, Doğu Türkistan, doğu ile batı arasında enerji kaynaklarının ulaştırılması bakımından stratejik bir öneme sahip olduğundan dolayı ABD'nin bölgedeki statükoyu devam ettirmek istediği söylenebilir (Şen, 2009: 129).¹⁴

3.2. İnsan Hakları

Son yıllarda uluslararası toplum, dünyadaki azınlık hakları sorunlarına daha yakından bakmaya başladıkça, Uygurların şikayetleri kaçınılmaz olarak İnsan Hakları İzleme ve Uluslararası Af Örgütü gibi sivil toplum kuruluşlarının dikkatini çekmiştir. Uygurların kendi kaderini tayin etme çağrıları, Çin'in Uygurların uluslararası normlar tarafından tanımlanan temel insan haklarını kötüye kullandığına dair ilgi uyandırmaya başlamıştır. Fakat, tarihsel süreç, ülkelerin ve hatta uluslararası kuruluşların belirli insan hakları sorunlarını gündeme getirme kararının genellikle siyasallaştırıldığını ve oldukça seçici olduğunu göstermektedir. Günümüzde birçok ülke, genel ikili ilişkilerinin kalitesiyle ters orantılı olarak Çin'deki insan hakları sorunlarına dikkat çekmeye başlamıştır. Dolayısıyla insan hakları meseleleri kaçınılmaz olarak Çin ile uluslararası ilişkilerin hem amacı hem de aracı olacaktır (Fuller ve Starr, 2004: 47).

Çin'in, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde insan hakları ihlalleri 1950'lerden, 2009 olaylarına kadar, yani yarım yüzyıldan fazla bir süredir tartışmalı olarak devam etmektedir (Jafarynejad, 2010: 84). 2009'da¹⁵ Uygur gösterilerinin ve etnik huzursuzluğun patlak vermesinden ve Uygurlar ile Sincan güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmaların güncelliğini yitirmemesinden dolayı Çin hükümeti, "terörizm ve ayrılıkçılıkla mücadeleyi amaçlayan daha yoğun güvenlik önlemleri yoluyla Sincan üzerindeki baskıyı son derece artırmıştır. Bu kapsamda, Sincan'daki tutuklamaların 2013'te yaklaşık 14.000'den 2017'de 228.000'e yükseldiği incelenmiştir. 2017'den sonra ise, "Sinicization" olarak adlandırılan yeni bir ulusal politika ile paralel olarak, Sincan yetkilileri, Uygurları, Han-Çin toplumuyla asimile etmek ve Uygur, İslami ve Arap kültürleri ve dillerinin etkilerini azaltmak için önlemler almıştır. Bu kapsamda Sincan hükümeti, 2017 yılında "aşırılık ifadelerini" yasaklayan bir yasa çıkarmıştır.

¹⁴ Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Qing Gang, Pekin'de düzenlediği olağan basın toplantısında, Türkiye'nin konuyu BM Güvenlik Konseyine götürmesi ile ilgili soruyu yanıtlarken, sorunun Çin'in iç işi olduğunu, diğer ülkelerin bu olayın iç yüzünü kavrayıp, ülkenin birliğini, toprak bütünlüğünü ve etnik dayanışmayı korumak amacıyla harcadıkları çabaları anlayışla karşılamaları ve desteklemelerini beklediklerini ifade etmiştir.

¹⁵ Urumçi olayları: Çin kaynaklarına göre "200" – bölgeden gelen haberlere göre "3000" civarında ölüm kaydedilmiştir (Yenigün, 2009: 21).

Yasa içerisinde geleneksel Uygur geleneklerinin keyfi bir şekilde kısıtlandığı görülmektedir. (kılık kıyafet ve İslami beslenme kurallarına bağlılık). Akabinde, Doğu Türkistan'daki binlerce cami yıkılmış ve İslami motifler, Arapça yazılar kaldırılmıştır. Diğer yandan bölgedeki Türk Müslümanların doğum oranlarını zorla düşürmek için farklı önlemlerin alındığı da söylenebilir. Bu bağlamda Uygur nüfusuna yönelik güvenlik ve gözetim önlemleri dikkat çekmektedir. Önlemler arasında bölgede binlerce polis kulübeleri kurulmuş ve bir milyona yakın Han Çinlisi bölgeye gönderilmiştir. Böylelikle hem Uygurların politikalara uyumları denetlenecek hem de müdahaleler kolaylaştırılacaktır (Lum ve Weber, 2020).

Çin'in Uygur Türklerine karşı uyguladığı politikaların son örneği 16 Kasım 2019'da New York Times'ta 400 sayfalık bir makale şeklinde yayınlanmıştır. Makaleye göre, sızdırıldığı iddia edilen belgelerde Xi Jinping'in devletin üst düzey yetkilileri ile olan müzakereleri, görevlilere yönelik direktifler ve Sincan'daki Uygurların gözetlenmesine ve denetlenmesine dair raporların bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Çin'in farklı bölgelerinde de İslam'ın kısıtlanmasına dair projelerin genişletilmesi, zorla çalıştırma hususu ve toplu göz altı kamplarıyla ilgili detayların bulunduğu iddia edilmektedir¹⁶. Dolayısıyla durumun uluslararası kamuoyunda geniş bir etki uyandırdığı söylenebilir (Ramzy ve Buckley, 2019). Bu kapsamda ABD'nin, Uygurlara yönelik insan hakları ihlallerinden sorumlu olduğu belirlenen Çin'e karşı, yaptırımlar getirmeyi amaçladığı söylenebilir.

3.3. İthalat Kısıtlamaları, İhracat Kontrolleri ve Yaptırımlar

İthalat Kısıtlamaları ve İhracat Kontrolleri: Ekim 2019'dan itibaren, ABD, Sincan ile ilgili zorla çalıştırmadan üretildiği düşünülen birçok malın ithalatını engelleyen bir dizi duyuru yayınlamıştır. İthal yasağıyla ilgili eylemler, Çinli şirketler tarafından üretilen giyim, saç ürünleri, pamuk ve bilgisayar parçalarının yanı sıra, sözde bir yeniden eğitim merkezi¹⁷ tarafından üretilen ürünleri de içermektedir. Aynı yıl içerisinde ABD insan hakları ihlalleri nedeniyle 48 Çin şirketi ve kamu kuruluşuyla yapılacak işlemler için ihracat kontrolleri getirmiştir. Bu kapsamda ABD'li şirketlerin, Çin deki şirketlere ihracat yapabilmesi için lisans alımları yapılması gerekecektir (Lum ve Weber, 2020).

Yaptırımlar: 17 Haziran 2020'de Başkan Trump, Uygur İnsan Hakları Politikası Yasasını imzalamıştır. Yasa içeriğinde, Uygurlara ve Sincan'daki diğer Müslüman azınlıklara

¹⁶ Çin yönetimi belgelerin sahte olduğunu, gözaltı kamplarının meslek edindirme kampları olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda oluşturulmaya çalışılan alginın, Çin'in iç işlerine müdahale edildiği şeklinde yorumlamaktadır.

¹⁷ Gözaltı kampları olarak değerlendirilen fakat Çin tarafından sözde meslek edinme kamplarındaki ürünler.

yönelik insan hakları ihlallerinden sorumlu olduğu belirlenen Çin yetkililerine vize ve ekonomik yaptırımlar yer almaktadır (Lum ve Weber, 2020). Ayrıca, Sincan Üretim ve İnşaat Kolordusu ve onunla ilişkili iki yetkiliye “Peng Jiarui” ve “Sun Jinlong” yaptırım getirilmiştir. Bu kapsamda Amerikan mali sistemine erişimlerini engelleme amaçlandığı ve Amerikan şirketlerinin ve vatandaşlarının onlarla ekonomik işlem yapmalarının yasaklandığı söylenebilir (The Guardian, 2020).

ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo yaptığı açıklamada, “Çin Komünist Partisi'nin Sincan içerisindeki Uygurlara ve diğer Müslüman azınlıklara yönelik insan hakları ihlallerini yüzyılın lekesi olarak” değerlendirmiş ve yaptırımların artıcağını dile getirmiştir (Holland ve Psaledakis, 2020).

Yaptırımlarla ilgili açıklamalar yapan ABD Hazine Bakanı Steven Mnuchin “*ABD, Sincan'da (Doğu Türkistan) ve dünyanın geri kalanında, insan hakları ihlalleri yapanları sorumlu tutmak için finansal güçlerinin tamamını kullanmaya kararlıdır*” söyleminde bulunmuştur (Bağ, 2020).

4. Hindistan ve Çin İlişkileri ile Gelişen Tibet Sorunu

Dalai Lama'nın Hindistan'a sığınmasından sonra Tibet sınırına yakın Hint topraklarında,¹⁸ sürgünde bir Tibet Hükümeti kurmasıyla birlikte Çin ve Hindistan arasındaki anlaşmazlık giderek artmıştır. Müteakiben Ekim 1959'da, Keşmir'in Ladak Bölgesi'nde bulunan ve Çin için, Sincan Özerk Bölgesi ile Tibet arasındaki ticaret yollarını sağlama alma kapsamında stratejik öneme sahip “Kongka” ve “Lanak” geçitlerinde sınır kontrol noktaları oluşturmaya çalışan Çin askerlerine, Hint askerlerinin müdahalesi, askeri gerilimin artışıdaki kırılma noktasını oluşturmuştur (Mermer, 2020: 10).

¹⁸ Kuzey Hindistan'daki Dharamsala bölgesi.

Şekil 2. Tartışmalı Alanlar, Sınırlar ve Bölgelerin Konumları

Kaynak: Economist (2020) adresinden derlenmiştir.

Akabinde artan askeri gerilimler 1962 yılında Çin ve Hindistan arasında bir savaşa dönüşmüştür. Bu kapsamda Çin, Ladakh'ta Aksai Çin'i ele geçirmiştir. Ayrıca, Arunachal Pradesh'i de işgal etmiştir. Fakat sonrasında bu bölgeden geri çekilmiştir. 1964 yılına gelindiğinde Çin nükleer silah üretmeyi başarmış ve Çin tehdidi Hindistan için zirve noktasına ulaşmıştır. Silahlanma yarışı içerisinde Hindistan'da 1974 yılında nükleer silahını üretmiş ve bu tarihten sonra iki ülke arasında kaynaklanan sorunlar dehşet dengesi içerisinde devam etmiştir (Mermer, 2020: 10-14).

Mao Zedung'un 1976'da ölümü ardından Deng Xiaoping'in iktidara yükselişi, Çin'de yeni bir kültürel ve ekonomik süreci başlatmıştır. Bu kapsamda Deng Xiaoping, Dalai Lama'nın ekibini Pekin'e davet etmiştir. Davetin amacı tam bağımsızlık sorununun yanı sıra diğer tüm meselelerin tartışılabileceği ve tüm sorunların çözülebileceği üzerinedir. Ayrıca Dalai Lama'nın Tibet'teki koşulları gözlemlemek için 1979-1980'de Tibet'e bilgi toplama heyetleri gönderebileceği de söylenmiştir.¹⁹ Fakat Dalai Lama'nın heyetlerinin ziyaretleri sonrasında Tibetlilerin yaşam standartlarının zayıf olduğu ve ekonomik gelişmelerin asgari düzeyde kaldığı ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla geçen süreç içerisinde bir sonuca varılamamıştır (Goldstein, 1995). Akabinde Çin, Tibet'in uluslararası bir problem olarak gelişmesini

¹⁹ Bu politikaların altında yatan sebebin SSCB'nin 1979'da Afganistan'ı işgaliyle birlikte Güney Asya'ya inmesi olduğu söylenebilir.

istemediği için bölgeye yönelik proje hareketleri başlatmıştır. Bu kapsamda, Hindistan'da bulunan Dalai Lama bir taraftan Çin ile müzakerelere devam ederken, diğer yandan uluslararası alanda ittifaklar kurarak kendi hareketine destek sağlamaya çalışmıştır (Cabezón, 1996: 298).

1980'li yıllarda Tibet'te liberal bir politika uygulamaya konulmuştur. Bu politika kolektifleştirmeyi ortadan kaldıracak ve Tibet Özerk Bölgesi'nde çalışan Çinli kadroların% 85'ini geri çekecektir. Dolayısıyla, Tibetlilerin kendi kendilerini yönetmelerine izin vermek amaçlanmıştır. Fakat bu politikanın çok geçmeden kaldırıldığı ve Tibet kültürünü-Tibet Budizmini baltalamayı hedefleyen siyasi baskının yeniden empoze edildiği söylenebilir (Samphel, 2012). Dolayısıyla, Çin meydanları 1980'li yılların sonlarında hareketlenmiş ve domino etkisiyle ilerlemiştir. Tibet sorunu üzerinden gösteriler ve tutuklamalar aynı yıllarda devam etmiştir. Çin'in kendilerini baskıladığını, ifade özgürlüğünü sınırlandırdığını ve komünist partinin değiştiğini düşünen toplum 15 Nisan 1989'da Pekin'de Tiananmen Meydanı'nda gruplanıp protestolara başlamıştır. Protestolar Çin ordusunun müdahalesi ile 4 Haziran 1989'da sona ermiştir. Çin hükümeti bu eylemlere kadar ordusunun kırılma potansiyelinden dolayı Tibet ayrılıkçılığını potansiyel bir tehdit olarak görmemiştir. Fakat, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ve durumun toplum üzerindeki etkisiyle batılı güçlerin Tibet'i Çin'den uzaklaştırabileceği potansiyelinin farkedilmesi durumu büyük yankı uyandırmıştır (Le, 2016: 105).

Süreç içerisinde yaşanan gelişmeler ve insan hakları ihlalleri, Dalai Lama'nın ABD kongresinde sunduğu beş maddeli barış teklifi(1987) ve Avrupa Konseyine sunduğu Strasbourg teklifi(1988) ile tüm dünyanın odak noktası haline gelmiştir²⁰ (Köksoy, 2019: 90).

Tibet sorununu uluslararası boyuta taşıyan bir diğer mesele ise 2008 Pekin Yaz Olimpiyatlarındaki protestolardır. Bu kapsamda meşalenin resmi olarak yakılmasının ardından, dünya çapında rotasına başlamak üzere 31 Mart'ta Pekin'e gitmiştir. Burada, Çin'i Orta Doğu ve Avrupa'ya bağlayan tarihi bir ticaret merkezi olan İpek Yolu'nun konumlandığı yerleri ziyaret etmek amaçlanmıştır. Fakat, etnik Tibetliler, Çin'in Tibet'i işgali ve özgürlüklerinden yoksun olmaları nedeniyle sokaklara dökülmüştür. Ayrıca sürgündeki Tibetliler ve çeşitli ülkelerdeki destekçileri, Çin'in Tibet'i işgaline ve diğer insan hakları ihlallerine muhalefetlerini göstermek ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek için meşalenin gelişini kullandıkları söylenebilir. Diğer yandan Tibet sürgünlerine, davalarına sempati duyan ve Çin'in Tibet ve diğer yerlerdeki zayıf insan haklarını eleştiren Avustralya, Hindistan, Avrupa, Kuzey ve Güney

²⁰ Dalai Lama bu tekliflerdeki konuşmalarıyla 1989'da Nobel Barış ödülünü kazanmıştır.

Amerika'dakiler de protestoları desteklemiştir (Tethong, 2018). Bu noktada iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlardan birincisi Dalai Lama'ya yöneltilen suçlamalardır. Başka bir deyişle Dalai Lama, Tibet'te hem Tibetlilerin hem de Çinlilerin çektiği acıların ana nedeni olarak görülmekte ve protestoları durdurma kapasitesinin olduğu fakat bilerek durdurmadığı şeklinde eleştiriler getirilmektedir. İkinci yaklaşım ise Dalai Lama'nın, Çin yönetimine karşı her zaman şiddetsiz bir direniş politikası sürdürdüğü ve Tibet için tam bağımsızlık talep etmediğidir. Dolayısıyla gelişen durumun Dalai Lama'yla ilgili olmadığı ve Tibetlilerin kendi iç yapılarından kaynaklandığı üzerinde durulmuştur (Nautilus Institute, 2008).

Bu olayların dışında Çin ve Hindistan arasındaki sorunların güncelliğini yitirmeyip ikili ilişkilere etki etmesi durumu da devam etmektedir. Bu bakımdan 2013 ve 2017'deki olaylara değinmek faydalı olacaktır. Nisan 2013'te Daulat Beg Oldi²¹ bölgesine Çinlilerin asker ve ekipman göndermesi sonucu Hindistan'da bölgeye asker göndermiştir. Fakat tarafların uzlaşmaları sonucu her ikisi de bölgeden çekilmiştir. Haziran 2017'de ise Çinliler, Himalayalar'ın Hindistan tarafından değil, müttefiki Butan tarafından kontrol edilen Doklam Yaylası'nda bir yol inşa etmeye başlamıştır. Ancak, Hindistan burayı Çin ile diğer tartışılabilir bölgelere yakın bir tampon bölge olarak gördüğü için silah taşıyan ve buldozer kullanan Hintli birlikler, yolu yok etme niyetiyle Çinlilere karşı çıkmıştır. Akabinde iki ülkede bölgeden çekilmeyi kabul etmiştir. Son olarak 2020 yılında Pangong Tso buzul gölündeki bir çatışmada, Hint askerleri ağır bir şekilde yaralanmıştır (Goldman, 2020). Dolayısıyla günümüzde sürekli olarak tekrar eden bu durumlar, zorlu bir çatışmanın habercisi olarak değerlendirilebilir.

5. Sonuç

Çin, ülkesini uluslararası ticarete açarken ve devlet kontrolündeki ekonomisini kapitalist çizgide radikal bir şekilde reforme ederken, halklarına önemli siyasi özgürlükleri genişletme konusunda isteksiz kalmıştır. Diğer yandan Çin'in dünya pazarındaki etkisi ve küresel iktisadi sistemle bütünleşmesi bölgesel olan sorunların, uluslararası bir hale geçiş sürecini hızlandırmıştır. Bu bakımdan, 2013 yılında planlanan Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin Çin'e bağlı olan Doğu Türkistan'dan başladığı ve Basra Körfezi'ne, Akdeniz'e ve Arap Yarımadası'na ulaşmadan önce tüm Orta Asya ülkelerinden geçtiği incelenmiştir. Dolayısıyla, Çin'e karşı kullanılan Doğu Türkistan ve Tibet gibi çatışma bölgelerindeki stratejilerin farklı bir boyuta

²¹ Ladakh'taki eski ticaret yolunun bulunduğu bölge olarak tanımlanabilir.

evrildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Çin'in günümüzde izlediği yumuşak güç ile gerçekleştirilen politikaların iç ve dış politikalar açısından farklı olduğu gözlemlenmiştir.

Çin'in, Tibet ve Sincan'daki stratejisinin, büyük ölçüde sert güce ve dayatmaya dayalı olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Çin siyasi sisteminin, güvenlik düzeyinde iyi işlediği görülmektedir. Ayrıca Çin'in koordinasyoncu, asimilasyoncu ve milliyetçi dinamikleri, Çin yönetiminin siyasi meşruiyetini kabul etmeyen etnik gruplar için karşı güç kullanımını kolaylaştırmaktadır. Bu kapsamda uluslararası aktörlerin etkilerine rağmen, Çin'in ulus ötesi bağlantıları, stratejilerini uygulamasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan 2001 yılında Sincan'da oluşan durumu uluslararası kamuoyuna terörle mücadele olarak yansıtmayı başarmış, 2008 yılında Tibet'teki durumu ise Dalai Lama'yı bölücülükle suçlayarak kendi lehine çevirmeye çalıştığı söylenebilir.

Çin devamlı olarak sorunların etnik köken, din ya da insan haklarıyla ilgili olmadığını ulusal birlik ve bütünlükle ilgili olduğunu savunmuş ve iç işlerine müdahale edildiğini ifade etmiştir. Bu bakımdan ABD ve Hindistan gibi ülkelerin Tibet ve Sincan bölgelerindeki sorunları kullanarak, Çin'e stratejik bir şekilde müdahale ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir açıdan, Çin'in stratejik müdahalelerle ilgili doğruluk payı olsa da bölgedeki insan hakları ihlalleri hususunun Çin'in savunmalarından uzak olduğu sonucuna varılmıştır.

Son olarak Tibet ve Sincan'ın özerk olduğu fakat, bu özerkliğin teoriden pratiğe aktarılmaması durumunun önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sistematik olarak ortaya çıkarılan sonuçlar, gerekli çıkarımların yapılması yoluyla günümüzde yaşanan çatışmaların sebeplerinin daha iyi analiz edilmesine, önlenmesine ve bölgesel çatışmaların evrilmesiyle ilgili yapılacak olan çalışmalara katkı yapacaktır.

Kaynakça

- Andrew, D., ve Forbes, W. (1986). *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911–1949*. Cambridge University Press.
- Bağ, M. (2020). *ABD Hazine Bakanlığı'ndan Çinli Yetkililere Doğu Türkistan Yaptırımı*. (13. 12. 2020) tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2020/07/10/abd-hazine-bakanligi-ndan-cinli-yetkililere-dogu-turkistan-yapt-r-m> adresinden alındı
- Bovingdon, G. (2004). *Autonomy in Xinjiang: Han Nationalist Imperatives and Uyghur Discontent*. Washington: East-West Center Washington DC.
- Bovingdon, G. (2010). *The Uyghurs – Strangers in Their Own Land*. Columbia University Press.
- Cabezon, J. I. (1996). Buddhist Principles in the Tibetan Liberation Movement. S. Q. Christopher , & B. K. Sallie içinde, *Engaged Buddhism: Buddhist Liberation Movements in Asia*. New York: State University of New York Press, Albany.
- CFR. (2020). *China's Approach to Global Governance*. (26. 12. 2020) tarihinde Council on Foreign Relations: <https://www.cfr.org/china-global-governance/> adresinden alındı
- Clarke, M. (2010). China, Xinjiang and The Internationalisation of The Uyghur Issue. *Global Change Peace & Security*(2), 213-229.
- Dağcı, K., & Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 12-29.
- Demirağ, Y. (2014). 1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 229-245.
- Dünya Uygur Kurultayı. (2016). *Çin'in Mao Dönemi ve Sonrasındaki Türkistan Siyaseti*. (25. 12. 2020) tarihinde <https://www.uyghurcongress.org/tr/cinin-mao-donemi-ve-sonrasindaki-turkistan-siyaseti/> adresinden alındı
- Friedman, G. (2008). *Chinese Geopolitics and the Significance of Tibet*. (15. 12. 2020) tarihinde Stratfor: <https://worldview.stratfor.com/article/chinese-geopolitics-and-significance-tibet> adresinden alındı
- Fuller, G. E., ve Starr, F. S. (2004). *The Xinjiang Problem*. Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University: Central Asia-Caucasus Institute.
- Goldman, R. (2020). *India-China Border Dispute: A Conflict Explained*. (18. 12.2020) tarihinde The New York Times: <https://www.nytimes.com/2020/06/17/world/asia/india-china-border-clashes.html> adresinden alındı
- Goldstein, M. C. (1991). *A History of Modern Tibet* . University of California Press.
- Goldstein, M. C. (1995). *Tibet, China and the United States: Reflections on the Tibet Question*. The Atlantic Council Of The United States' Occasional Paper: Center for Research on Tibet Case Western Reserve University.

- Holland, S., ve Psaledakis, D. (2020). *U.S. Imposes Sanctions on Chinese Company Over Abuse of Uighurs*. (22. 12. 2020) tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-usa-china-trump-idUSKCN24W29O> adresinden alındı
- Jafarynejad, I. (2010). Economic Incentives Preempt Independence Movements: A Case Study of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region in China. *Topical Research Digest: Human Rights in China- Human Rights-Human Welfare*, 84-94.
- Karaca, R. K. (2007). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu. *Akademik Bakış Dergisi*, 1(1), 219-245.
- Köksoy, F. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika Çin İlişkilerine Yansıması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 83-103.
- Le, L. (2016). China's Perception of External Threats and Its Current Tibet Policy. *The China Journal*(76), 103-123.
- Lum, T., & Weber, M. A. (2020). *Uyghurs in China*. New York: Congressional Research Service.
- Mermer, C. T. (2020). *Çin-Hindistan Sınır Sorunu*. Ankara: Tasam Stratejik Rapor No:76.
- Nautilus İnstitute. (2008). *The Human Rights Olympics: Beijing 2008 and China's Security Dilemma*. (26. 12. 2020) tarihinde Nautilus İnstitute for Securiyt and Sustainability: <https://nautilus.org/apsnet/the-human-rights-olympics-beijing-2008-and-chinas-security-dilemma/> adresinden alındı
- Omonkulov, O. (2020). Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 45-115.
- Paker, M. (2017). Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesindeki Politikasına Bir Bakış. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 93-109.
- Ramzy, A., ve Buckley, C. (2019). *The Xinjiang Papers- Absolutely No Mercy': Leaked Files Expose How China Organized Mass Detentions of Muslims*. (12. 12. 2020) tarihinde New York Times: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/16/world/asia/china-xinjiang-documents.html> adresinden alındı
- Samphel, T. (2012). *The Tibet İssue: Tibetan View*. (13. 12. 2020) tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-16759913> adresinden alındı
- Sarılioğlu, İ. (2007). Hindistan Çin İlişkilerinde Tibet Sorunu. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Şen, F. (2009). Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği. *Ortadoğu Analiz*, 1(8), 125-134.
- Tethong, W. (2018). *The 2008 uprising and the Olympics*. (12. 12. 2020) tarihinde: Tibetanreview: <https://www.tibetanreview.net/the-2008-uprising-and-the-olympics/> adresinden alındı

- The Economist. (2020). *Graphic Detail*. (15. 12. 2020) tarihinde TheEconomist: <https://www.economist.com/graphic-detail/> adresinden alındı
- The Guardian. (2020). *US Imposes Sanctions on Chinese 'State-Within-a-State' Linked to Xinjiang Abuses*. (12.12.2020) tarihinde TheGuardian: <https://www.theguardian.com/world/2020/jul/31/us-sanctions-china-xinjiang-ughurs> adresinden alındı
- Türkan, H., ve Türkölmez, F. (2016). *Yirminci Yüzyılda BM Güvenlik Konseyi Daimi Temsilcisi 5 Devletin İşlediği Soykırım ve Katliamlar*. İstanbul: UHİM Uluslararası Hak İhlalleri İzleme.
- Tworek, W., ve Susan, W. K. (2015). *China's Economic Development Plan in Xinjiang and How It Affects Ethnic Instability*. California: Calhoun: The NPS Institutional Archive.
- Yenigün, C. (2009). Tiananmen Meydanı'ndan Urumçi'ye Demokrasi/Özgürlük Yolu. *Mostar Dergisi*(54), 20-35.